

ÖMER HAYYÂM
RUBÂÎLERİ

Farsça asıllarından çeviren:
Ahmet Kırca

AHMET KIRCA: 18 Şubat 1936'da Suşehri'nde doğdu. İlkokulu Suşehri Cumhuriyet İlkokulu'nda bitirdi. Ortaokulu Şebinkarahisar, Tirebolu ve Sivas'ta; liseyi Sivas 4 Eylül ve Kastamonu Abdurrahman Paşa Liselerinde okudu. 1957'de Kastamonu Gazi Abdurrahman Paşa Lisesi'nden mezun oldu.

Millî Savunma Bakanlığı adına okuduğu Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni 1961'de bitirerek Teğmen rütbesiyle Türk Silâhlı Kuvvetleri'ne katıldı. Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı karargâh ve kuruluşlarda çeşitli görevlerde bulundu. Kuleli ve Işıklar Askerî Liselerinde öğretmenlik, Silâhlı Kuvvetler Dil Okulu'nda Farsça öğretmenliği yaptı.

1983 yılında kendi isteğiyle ve Albay rütbesiyle emekliye ayrıldı.

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 9

-I-

Tanrıyla Dertleşme / 25

□

- II -

Dinlersen Bir Öğüt Vereyim Sana / 31

□

- III -

Gidenler, Gelmeyenler / 35

□

- IV -

Ah, Şu Gençlik! / 39

□

- V -

Toprak Olmadan / 43

□

- VI -

Şimdiyle Mutlu Ol! / 47

□

- VII -

Ömür Kadehimiz Dolup Devrilmeden / 55

□

- VIII -

Şaşkın Görüntüler / 63

□

- IX -

Kurtuluş Yok Ecelin Elinden / 73

□

- X -

Dünya Yıkık Ömür Sarayımızdır / 77

□

– XI –

Dünya Malı Dünyada Kalır / 83

□

– XII –

Yaratılışın Asıl Sebebi Biziz/ 89

□

– XIII –

Suçumuz Ne? / 95

□

– XVI –

Şu Seccâdeye Tapanlar / 99

□

– XV –

Bitmeyen Çile: Aşk / 105

□

– XVI –

Bir Varmış Bir Yokmuş / 109

□

– XVII –

Otlar Gibi Yeniden Bitebilseydik! / 123

ÖNSÖZ

FARŞAYI öğrenmeden Ömer Hayyâm rubailerinin çevirilerini okuduğum yıllarda değişik nedenlerle dikkatimi çeken iki rubai vardı. Bunlardan biri aynı zamanda çevirmenin kitabının arka kapağında yer alan şu rubaiydi:¹

“Ey kör! Bu yer, bu gök, bu yıldızlar boştur boş!
Bırak onu bunu da gönlünü hoş tut hoş!
Şu durmadan kurulup dağılan evrende
Bir nefestir alacağın, o da boştur boş!”

O günlerde ezberlemeye degecek kadar güzel bulduğum bu rubaiyi, Farsçayı öğrendikten sonra asıl metninden okuduğumda şaşırıp kaldım. Neden mi? Rubainin dört dizesinden ilk ikisi asıl metinde hiç yoktu da ondan! Rubainin dizeslerinin düz yazı olarak tam çevirisi şöyledir:

¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Hayyâm* (Bütün Dörtlükler), Cem yay., İst. 1977, s. 42.

“Ey habersizler! Bu şekillenmiş varlık (beden) hiçtir,
Bu dokuz katlı ve bezenmiş gökkubbe de hiçtir.
Hoş ol ki bu Kurulup-Dağılma Yurdu’nda:
Bir nefese bağlıyız o da hiçtir.”

Dikkatli okunduğunda hemen anlaşılacağı gibi yapılan çevirideki ilk iki dize, asıl metinde yoktur. Üçüncü dizede geçen “Kurulup-Dağılma” denilen olgunun oluş yeri ise evren değil, dünyadır. Ayrıca Kurulup-Dağılma nedir? Açıklanmadığı için hiç bilinmiyor!

Şimdi aradaki belirgin farkı gösterebilmek için aynı rubainin bu kitapta alt yazı açıklamaları ile birlikte bulacağınız çevirisini (69. rubai) sunuyorum.

“Ey aymaz!. Gördüğün bu beden bir hiçtir,
Şu şatafatlı gökkubbe de bir hiçtir.
Hoş ol ki bu Kurulup-Dağılma Yurdu’nda:
Bir nefestir alacağın, o da hiçtir.”

Ömer Hayyâm rubailerinin çevirilerini Farsçayı öğrenmeden okuduğum yıllarda aynı kitapta gördüğüm ve ilginç bulduğum diğer rubai ise şuydu:

“Camiye gittim ama Allah bilir niye
Ne namaz kılmaya, ne dua etmeye.
Eskiden bir kilim aşırımtım camiden
O eskidi gittim yenisini yürütmeye.”

Bu rubaiyi daha okurken şaşırılmış ve Ömer Hayyâm gibi

² Sabahattin Eyüboğlu, *Hayyâm* (Bütün Dörtlükler), Cem yay., İst. 1977, s. 30.

birisi bunları nasıl söyleyebiliyor, diye sormaktan kendimi alamamıştım. Öyle ya, koskoca Hayyâm, dinle, ibadetle alay ediyor ve “hırsızlık” gibi ahlâk dışı bir olayın övücüsü oluyordu.

Sonuç şudur: Bu iki rubaiden birincisinde ilk iki dize asıl metinde hiç yoktur; Hayyâm’ın söylemedikleri söylenmiştir. İkinci rubai ise Hayyâm’ın değildir; başkalarının söyledikleri Hayyâm’a mal edilmiştir. Hayyâm’ın söylemediklerinin söylenmiş olmasının tek nedeni vardır: O da çevirmenin Farsça bilmemesi, kitabının önsözünde kendisinin de açıkladığı gibi bu çeviriyi Abdülbâki Gölpınarlı’nın düz yazı Hayyâm çevirilerinden yararlanarak yapmış olmasıdır. Hayyâm’ın olmayan rubailerin onunmuş gibi sunulmasına gelince bu yeni değildir ve Hayyâm’ın olan rubailerle olmayanlar kesin olarak ayırlamadığı için yalnız ülkemizde değil, bütün dünyada eskiden beri yapılagelen bir yanlışlıktır.

İşte ben, bu düşünceden yola çıktım ve Ömer Hayyâm’ın olmadığını düşündüğüm rubaileri hiç çevirmeyerek sürüp giden bir yanlışlığa “Dur!” demek istedim. Hayyâm’ın olanları ise asıl metinlere uygun olarak çevirmeye çalıştım.

Bu çalışma, şimdiye kadar hiç yapılmayanı yapmak değildir. Bugüne kadar yapılanları küçümsemek hiç değildir. Bu çalışma, yalnız ve yalnız gerçek Ömer Hayyâm rubailerini asıl metinlerine uygun olarak ve onun söyleyişindeki güzelliklere yaraşır bir şekilde sunma çabasıdır.

*
* *

Ömer Hayyâm’ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1121-1122’de öldüğü kesindir. İçinde “Yetmiş iki yıl yaşadım gece ve gündüz” dizesinin bulunduğu rubaiye (179. rubai) bakılırsa 72-73 yıl yaşamıştır. Bundan da 1048-

1049'da doğduğu anlaşılır. “*El-Cebr*” adlı eserinde kendisini “Ebü'l Feth Ömer bin İbrahim'il Hayyâm” diye tanıttığından asıl adının ÖMER olduğunu anlıyoruz. “Hayyâm” sözcüğü, Farsçada “çadır” demek olan “hayme”den gelir ve “çadırcı” anlamındadır. Çağın geleneğine göre kendisine bir mahlas (İkinci ad, takma ad) koymak zorunda olan Hayyâm'ın “çadırcı” adını alması, onun halktan yana, halkın içinden biri olduğunun kanıtıdır.

Ömer Hayyâm doğduğu Nişabur'da ölmüş ve orada gömülmüştür.

Ömer Hayyâm, Matematik, Astronomi, Fizik, Metafizik ve Felsefe konularında tam bir bilgindi. 1074-1075 yıllarında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ve veziri Nizamülmülk tarafından Merv'de bulunan gözlemevinin başına getirilmiş ve takvimin yeniden düzenlenmesi için görevlendirilmiştir. Ömer Hayyâm tarafından yeniden düzenlenerek 1079'da duyurulan bu takvim, Melikşah'ın ilk adıyla “Takvim-i Celâlî” diye anılmış ve ölçümlerinin Gregorius takviminden daha doğru olması nedeniyle Avrupa'da da beğenilmiş ve tutulmuştur. Bu takvimin halk arasındaki adı “Ömer Hayyâm Takvimi” idi. Ömer Hayyâm, daha önce Gazneliler devrinde Birûnî tarafından bulunup kullanılan Su Terazisini de yapmış ve kullanmıştır.

Matematik, Fizik, Astronomi, Metafizik ve Felsefe konularında 10'a yakın eseri ve risalesi (bilimsel makale) bulunan Hayyâm, gerçek bir Matematik bilginiydi. Cebir (Aritmetik) konularını içeren “*El-Cebr*” adlı kitabı pek çok Batı diline çevrilerek basılmış ve onun zamanımızdan dokuz asır önce bulduğu denklem çözümleri, Yüksek Matematik okutulan Batı üniversitelerinde ders konusu olmuştur.

Felsefede İbn-i Sînâ yolunu tutan Ömer Hayyâm, zamanın modası olan Tasavvufa da yönelmiş ancak hiçbir zaman tam bir sûfî (Tasavvuf yanlısı) olmamıştır.

Ömer Hayyâm eski Yunan Düşüncesini de incelemiş ve öğrenmiştir.

Ömer Hayyâm, yaşadığı dönemde “Hocetü'l Hak” (Gerçek Belge, tam gerçeğe ulaşmak için başvurulacak birinci belge) diye anılıyor ve zamanın aydınları kendisine büyük saygı gösteriyorlardı. Yaygın bir adı da “Hakîm Hayyâm-ı Nişâbüri” (Nişaburlu Filozof Hayyâm)'ydi.

Ömer Hayyâm, düşüncelerini RUBAÎ (Tam ve doğru yazılışı RUBÂÎ'dir.) adı verilen dört dizelik küçük şiirlerle anlatmış ve şiirde “Rubai” biçiminin yaratıcısı olmuştur.

Rubai, belli aruz kalıplarıyla yazılan ve kendisine özgü dış ve iç yapısı olan bir söyleyiş şeklidir. Dış yapı olarak rubaide birinci, ikinci ve dördüncü dizeler uyaklıdır. Dört dize birden de uyaklı olabilir. Önemli olan iç yapı ise “anlatılmak istenilenin en kısa yoldan ve bir mesaj verecek şekilde söylenmesi” olarak özetlenebilir. Bu mesaj verilirken parçaların (rubainin dizelerinin) anadan (ana fikirden) kopmayacak şekilde düzenlenmesi önemlidir. Şekil olarak küçük şiir gibi görünen rubai, hiçbir zaman küçük şiir değildir ve tam tersine anlatılmak istenilenin dar bir çerçevede ve bir açıklamaya gerek kalmaksızın verilmesinin gerekmesi nedeniyle büyük şiirdir. Ömer Hayyâm, bu şiir biçiminin yaratıcısı olmakla kalmamış, kitaplar dolusu yazmakla anlatılabilecek şeyleri; aşkı, üzüntüyü, sevinci, özlemi, kuşkuyu, gözyaşını, zamanın ve ölümün acımasızlığını dört dize ile ve en güzel şekilde anlatması nedeniyle yalnız İran Edebiyatı'nın değil, Dünya Edebiyatı'nın ölümsüzlerinden biri olmuştur.

*

* *

Ömer Hayyâm, bugün kesin olarak bilemediğimiz bazı nedenlerle söylediği rubaileri yazmamıştır. Bu rubailer, onun yaşadığı dönemde şiiri ve kendisini sevenler arasında elden ele dolaşmış, dost toplantılarında okunmuş, cönklerde ve el yazması kitapçıkların sayfa kenarlarındaki boşluklarda yer almıştır.

Ölümünden sonra çıkan el yazması dergilerde birer ikişer yazılan Ömer Hayyâm rubailerini bir araya toplayan ilk eser, ondan yaklaşık üç asır sonra Şeyh Mahmûd-ı Yerbudâğî tarafından 1461-1462'de Şiraz'da yazılan bir dergidir. 158 rubaiyi içeren bu dergi, bugün Oxford'daki Bodleian kütüphanesindedir. Bu dergiden bir yıl sonra (1462-1463) Yâr Ahmed Reşîdî-i Tebrîzî, Ömer Hayyâm rubailerini “*Tarab-Hâne*” (Sevinç Evi) adını verdiği dergide toplamıştır. Bugün İstanbul Üniversitesi ve Nûr-ı Osmânî kütüphanelerinde birer nüshası (el yazması kopya) bulunan *Tarab-Hâne*'nin incelenmesinden 1462-1463'de yazılan ilk *Tarab-Hâne*'de 400 kadar rubai bulunduğu anlaşılmaktadır.

Daha sonraki asırlarda sayıları 1000'i aştığı halde Doğu dünyasında unutulmaya yüz tutan Ömer Hayyâm rubailerini, Avrupa'ya ilk tanıtan İngiliz Profesör Thomas Hyde'dir. Thomas Hyde, 1700'de yayımladığı “*Eski Pars, Medyah ve Farsîlerin Din Tarihi*” adlı eserinde Ömer Hayyâm'ı anlatmış ve çevirilerini yayımlamıştır.

Ömer Hayyâm, İngiliz yazar ve araştırmacı *Fitzgerald*'ın 1859'da İngilizceye büyük bir ustalıkla çevirdiği rubailerle Batıda büyük ün kazandı. *Fitzgerald*'ın çevirisini başka Avrupa ülkelerinde yapılan çeviriler izledi; İngiltere'de yalnız bir yılda (1913) yapılan Ömer Hayyâm çevirilerinin sayısı 120'ye ulaştı. *Fitzgerald*'tan sonra Fransa, Danimarka, Rus-

ya gibi Avrupa ülkelerinde Ömer Hayyâm'ı yeniden ele alıp inceleyen yazar ve düşünürler ortaya çıktı. Bunlardan Danimarkalı Arthur Christenson ve Rus Zhukovski Ömer Hayyâm'ı ve rubailerini derinliğine incelediler.

Ülkemizde yapılan ilk Ömer Hayyâm çevirisi, 1903'te Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) Farsça öğretmeni Muallim Feyzi Efendi'nin "*Hayyâm*" adıyla yayımladığı küçük bir antolojidir. Muallim Feyzi Efendi'den günümüze kadar yapılan Ömer Hayyâm çevirileri ve incelemelerinde en dikkati çeken özellik bunlardaki rubai sayısının birbirinden çok farklı oluşudur; örneğin Ömer Hayyâm rubailerini Osmanlıca ve düz yazı olarak çevirenlerden Hüseyin Danış'ın "*Rubâiyyat-ı Ömer Hayyâm*" adlı eserinde³ (Bu kitap Rıza Tevfik ve Hüseyin Danış'ın ortak çalışması olarak 1922'de basılmış, 1927'de Hüseyin Danış aynı kitabı ikinci defa yayımlamıştır.) 397, Abdullah Cevdet'in kitabında⁴ 576 rubai vardır. Türkçe ve düz yazı ile çeviri yapanlardan, Abdülbâki Gölpinarlı⁵ 497, Asaf Hâlet Çelebi⁶ 388 rubai yayımlamıştır. Ömer Hayyâm rubailerini Farsça metinleriyle birlikte yayımlayıp şiirleştiren Hamâmîzade İhsan⁷ 345 rubai çevirmiştir. Rubai metinlerinin Türkçe okunuşlarını da yazarak çeviri yapanlardan Rüştü Şardağ'ın kitabında⁸ 265, Mehmet Kanar'ın İranlı yazar Sâdık Hidayet'ten çevirdiği *Hayyam'ın Teraneleri*'nde⁹ 143 rubai vardır.

³ Hüseyin Danış - Rıza Tevfik, *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyâm*, Evkaf mat. İst. 1922.

⁴ Abdullah Cevdet, *Rubâiyyât-ı Hayyâm*, İktal küt., İst. 1926.

⁵ Abdülbâki Gölpinarlı, *Hayyâm* (Rubailer), Remzi kit., İst. 1953.

⁶ Asaf Hâlet Çelebi, *Ömer Hayyâm Rubaileri*, Hece yay., Ank. 2003.

⁷ Hamâmîzade İhsan, *Ömer Hayyâm Rubaileri*, Altın kit., İst. 1965.

⁸ Rüştü Şardağ, *Bütün Yönleriyle Hayyâm Rubaileri*, Özgür yay., İst. 1985.

⁹ Sâdık Hidayet, *Hayyâm'ın Teraneleri*, Çev. Mehmet Kanar, YKY yay., İst. 2000.

Konuyu böylece özetledikten sonra hemen akla gelebilecek bir soruyu, “Bu kadar çok rubainin varlığı ortadayken neden 180 rubaiyi çevirmeyi yeğlediğim,” sorusunu yanıtlamak istiyorum:

Ömer Hayyâm’ın yaşadığı dönemde hiç yazılmayan daha sonra da en fazla 400 olarak bilinen rubailerin sayısı nasıl olmuş da dünyada 1000’i aşmış, ülkemizde ise 600’e ulaşmıştır. Bunun tek nedeni, 3. bölümde de açıklamaya çalıştığım gibi Ömer Hayyâm rubailerine kendisinden sonra gelenlerin yazıp söylediklerinin eklenmiş olmasıdır. “Bunlardan hangisi Hayyâm’ındır, hangisi değildir?” diye kesin bir ayırım yapmak olanak dışıydı. Ancak belli ölçütler kullanarak bir ayırım yapılabilirdi. Konuyu bu açıdan ele aldım ve “Hayyâm’ın olması gerekenleri” bulmaya çalıştım. Yaptığım çalışma sonunda onun olduklarını düşünmem nedeniyle çevirmeye karar verdiğim rubailerin büyük çoğunluğu, onun olduğuna kesin gözüyle bakılan ve ulaşabildiğim kaynaklarda ortaklaşa var olanlardır. O halde Ömer Hayyâm’ın olmadıkları düşüncesiyle bu çeviriye almadığım rubailer hangileridir?

1. Ömer Hayyâm, yaşamının herhangi bir döneminde bağlı olduğu İslâmiyet dışındaki düşüncelere yönelmiş olsa bile -ki yönelmemiştir- dini kötülememiştir. Hemen belirtmeliyim ki onun softalığa, gericiliğe, bağnazlığa karşı olan düşünceleri bunun dışındadır ve bunlara karşı olmak bilen bir kişi olarak zaten göreviydi. Öyleyse inanç ve ibadetlere ters düşen rubailer onun değildir, olamaz. Şimdi, şiir olarak ilk defa tarafımdan çevrilen aşağıdaki rubaiyi (1. rubai) dikkatlerinize sunuyorum:

Ey, salt varlık olan rabbim! Sen yokluktan uzaksın,
Hiçbir yerde değilsin ama her yerde varsın.

Ey, yeri yönü bulunmadan var olan varlık!
Sen nerdesin? Neresi var ki orda olmayasın?

Bir de şu rubailere bakalım:

“Yardım et rinde, nedir bil rintlik.
Yok namazmış, ya oruç; hep delilik!
Sana Hayyâm desin en doğru sözü:
Şarap iç, yol kes, aman, yap iyilik.”¹⁰

“Ölünce badeyle yıkayın beni.
Saf şarapla telkin edin beni.
Bulmak isterseniz mahşer günü beni.
Meyhane kapısının toprağında arayın beni.”¹¹

Birinci rubaiyi söyleyen Hayyâm, bu iki rubaiyi söyleyen kişi olabilir mi? Yaşadığı dönemde “Hoccetü'l Hak” (Gerçek Belge, tam gerçeğe ulaşmak için başvurulacak birinci belge) diye anılan koskoca Hayyâm, bu kadar ipe sapa gelmez şeyi söyleyebilecek kadar küçük müdür?

2. Terbiye ve ahlâk kurallarına aykırı olan ve içerisinde bir incelik bulunmayan rubailer onun değildir. Şu örneğe bakınız:

“Ben ne camiye yararım, ne havraya.
Bir başka hamur benimki, başka maya.
Yoksul gâvur, çirkin orospu gibiyim:
Ne din umurumda, ne cennet, ne dünya!”¹²

¹⁰ Rüştü Şardağ, *Bütün Yönleriyle Hayyâm Rubaileri*, Özgür yay., İst. 1985. s. 167.

¹¹ Mehmet Kanar, *Hayyam'ın Teraneleri*, YKY., İst. 2000, s. 84

¹² Sabahattin Eyüboğlu, *Hayyâm (Bütün Dörtlükler)*, Cem yay., İst. 1977, s. 33.

Hayyâm bu kadar incelikten yoksun ve çirkin sözü söylemiş olabilir mi?

3. Basit bir düşünceyi anlatan ve bir mesaj vermeyen rubailer onun değildir. “Camiye gittim, ama Allah bilir niye” dizesiyle başlayan rubai buna açık bir örnektir.

4. Onun düşünce biçimine uymayan rubailer Ömer Hayyam’ın değildir.

5. Rubai türünün iç ve dış yapısına uymayan, birbirinden kopuk ve ana ile (ana fikirle) bağdaşmayan dizelerden oluşan rubailer onun değildir.

Benim, “Ömer Hayyâm’ın olanlar-olmayanlar” diye bir ayırım yaparken kullandığım ölçütler bunlardır. Bu ölçütlerin dışında kalan rubaileri kaynak olan metinlerde var olmuş olsalar bile onun saymadım ve çevirmedi.

Bu çeviride yer alan rubailer arasında şarap ve meyhane ile ilgili olanlar olduğu gibi Tanrı’ya serzeniş niteliğinde olmaları nedeniyle din karşıtı izlenimi verecek olanlar da vardır. Ama uyanık bir gözle bakanlar, onların boş yere söylenmiş sözler olmadığını anlayacak ve verilmek istenilen mesajları algılayacaklardır.

Yaptığım çeviride yer alan rubailerin birinci kaynağı, Abdülbâki Gölpınarlı’nın 1953’te yayımladığı düz yazı Ömer Hayyâm çevirilerinin de kaynağı olan İstanbul Üniversitesi kütüphanesi “Nadide Eserler” bölümünde 593 numarada kayıtlı *Tarab-Hâne* nüshasıdır. Yedi bölümlük bir dergiler topluluğunun üçüncü bölümü olan bu nüshanın yazarı ve yazıldığı tarih belli değildir. Ancak birinci bölüm olan *Lemeât*’ın sonundaki tamamlanma tarihinden 1485’te (asıl nüsha olan Yâr Ahmed Reşîdî-i Tebrîzî’nin 1462-1463’te yazdığı *Tarab-Hâne*’den 23 yıl sonra) yazıldığı anlaşılmaktadır.

Bu çeviride yer alan rubailerin ikinci kaynağı, Nûr-ı Osmânî kütüphanesinde 3895 numarada kayıtlı başka bir *Tarab-Hâne* nüshasıdır. Önsözünün İstanbul Üniversitesi kütüphanesindeki nüsha ile aynı olması nedeniyle *Tarab-Hâne* olduğu kesin olan bu nüshanın da yazarı ve yazıldığı tarih belli değildir. İki *Tarab-Hâne* arasındaki en belirgin fark, rubai sayısı ve sıralarının birbirini tutmamasıdır; İstanbul Üniversitesi kütüphanesindeki *Tarab-Hâne*'de 481 rubai bulunmasına karşın Nûr-ı Osmânî kütüphanesindeki *Tarab-Hâne*'de 374 rubai vardır.

İncelediğim bu iki kaynaktaki rubailerden “Hayyâm’ındır.” diye seçtiklerime Hüseyin Danış, Abdullah Cevdet, Dr. Hüseyin Rifat, Hamâmîzade İhsan gibi rubai metinlerinin Farsçalarını da yazarak çeviriler yapanların eserlerinde bulduğum 5-10 rubai ile 1945’te Tahran’da Muhammed Ali Furûgî ve Dr. Kâsım-ı Ganî tarafından yayımlanan *Rubâiyyât-ı Hakîm Hayyâm-ı Nişâbûrî* (Nişaburlu Filozof Hayyâm’ın Rubailer)’den seçtiğim birkaç rubaiyi ekledim ve çeviriyi tamamladım. Bu kitapta okuyacağınız rubailerden on kadarı şiir olarak ilk defa çevrilmiştir.

Bu konudaki sözlerimi bitirirken bir noktaya değinmek istiyorum. Ömer Hayyâm’ın olan rubailerden çevirmediğim olabilir. Tam tersine onun olmayanları çevirmiş de olabilirim. Ama şu Yunus’un, Karacaoğlan’ın, Köroğlu’nun, Dadaloğlu’nun, Pir Sultan Abdal’ın diye bildiklerimizin hepsi onların mıdır? Nasrettin Hoca fıkralarının hepsini Hoca mı söylemiştir? Elbette ki hayır! Başkaları da onların söylediklerine benzer şeyler söylemiş, bunlardan tutulanlar onların olmuş, onların sayılmıştır. Bu düşünce ile yola çıktım ve Ömer Hayyâm’ın olup olmadıkları kesin olarak bilinmeyen rubailerden onun söylemiş ve düşünce biçimine uygun olanları onun saydım ve çevirdim.

*
* *

Şiir çevirebilmek için nelerin bilinmesi gerekir? Ben, bunları önem derecelerine göre şöyle sıralıyorum:

1. Dili bilmek: Şiirin yazıldığı dili bilmek, şiir çevirebilmenin birinci ve vazgeçilemez koşuludur. Dili bilmeden bir şiiri eksiksiz çevirmek olanak dışıdır. Herhangibir dilden yapılan Türkçe bir düz yazı çeviriden yararlanarak şiir çevirisi yapılması durumunda şiirin dizelerinin hatta şiirin nasıl kaybolabileceği konusunda 1. bölümde verdiğim örnek, dil bilmeden şiir çevirisi yapılamayacağını en açık kanıtıdır.

2. Şiiri bilmek: Şiiri bilmek, başka bir deyişle şiir bilgisi, şiir çevirebilmek için gerekli ikinci önemli koşuldur. Öyle olmasaydı bir dili akademik derecede bilenlerin en güzel şiir çevirilerini yapmaları gerekirdi.

3. Ozanın düşünce biçimini bilmek: Çevirisi yapılacak şiirin ozanın düşünce biçimini veya biçimlerini bilmek de önemli bir koşuldur. Bu bilinirse Ömer Hayyâm gibi söylediklerine çok şey katılmış olan bir ozanın olan dizeler, olmayanlardan daha kolay ayırt edilebilir, söyledikleri ise doğru yorumlanır.

4. Sosyal, siyasal ve kültürel yapıyı bilmek: Şiir çevirebilmek için gerekli sayılabilecek bir koşul da şiirin yazıldığı dönemin sosyal, siyasal ve kültürel yapısının bilinmesidir. Bazı çevirilerin altına koymak gereğini duyduğum kısa alt-yazıları okuyanlar, bu koşulun şiir çevirmede neden önemli olduğunu daha iyi anlayacaklardır.

Vurgulamaya çalıştığım bu veriler açısından bakıldığında, eski şiir geleneğinden gelen ve hem şiiri hem de dili bilen Yahya Kemal Beyatlı, Dr. Hüseyin Rıfat, Hamâmîzade İhsan, Vasfî Mahir Kocatürk gibi isimlerin yaptıkları çevirileri saymazsak ülkemizde Cemal Yeşil'den

bu yana (Cemal Yeşil'in ağdasız ve güzel bir Türkçe ile çevirdiği 34 rubai *Varlık*'ın eski sayılarında yayımlanmıştır.) doğru (metinlere uygun) ve güzel (şiiysel) bir Hayyâm çevirisi yapıldığını söylemek mümkün müdür? Bence Hayır! Nedeni ise açıktır; herkes işin bir ucundan tutmuş ama doğru tutmadığı, dili bilen şiiiri bilmediği, şiiiri bilen dili bilmediği, diğer koşullar ise hiç önemsenmediği için yapılanlar yeterli olmamıştır.

*
* *

Ömer Hayyâm'ı tanımayan büyük bir çoğunluğun Hayyâm adını şarapla birlikte anması, üzüntü verici bir durumdur. Büyük şehirlerimizin hemen hepsinde en az bir Hayyâm meyhanesi vardır ve bu meyhanenin duvarlarını Hayyâm şiiirleri süsler. Bu biraz da ipe sapa gelmez sözde Hayyâm şiiirlerini çevirip yayanların sebep oldukları olaydır.

Az da olsa Ömer Hayyâm'ın hiç şarap (içki) içmediği, onun şiiirlerindeki şarabın "Tanrısal şarap" olduğu düşüncesinde olanlar vardır. Yaşadığı dönemde su gibi içilen şarabı bunca insan içerken onun içmediğini düşünmek safdillik olur. Hayyâm elbette içki içmiş ve içki meclislerinde bulunmuştur. Bazı rubailere bakarak bir yargıya varmak gerekseydi onun bir içki düşkünü olduğu söylenebilirdi. Ama daha önce de açıklamaya çalıştığım gibi bu rubailerin büyük çoğunluğu onun değildir. Ayrıca bilimde bir otorite olan ve yaşadığı dönemde "Hoccetü'l Hak" (Gerçek Belge, tam gerçeğe ulaşmak için başvurulacak birinci belge) diye anılan Hayyâm'ın bir içki düşkünü olması mümkün müdür? Bu sebeple denilebilir ki Hayyâm'da şarap bir simge; bağınazlığa,

haksızlığa, ezilmişliğe, yokluğa, umutsuzluğa, zamanın ve ölümün acımasızlığına bir karşı çıkış, bir panzehirdir. Onun şiirlerinde “Şarap iç!” sözünün bu durumları vurgulayan bir dizenin hemen ardından gelmiş olması, onun şarabı bir simge olarak kullandığı hakkındaki savımızı destekler niteliktedir.

*
* *

Ömer Hayyâm rubailerini çevirirken en çok zorlandığım konu “sözcükler” oldu. Dilimizdeki yeni sözcükleri kullanmayı yeğlemekle birlikte zaman zaman eski sözcükleri de kullandım. Çünkü bugün kullandığımız dilde tam karşılıklarının olmaması nedeniyle tek bir Türkçe sözcükle karşılanması olanak dışı olan Farsça sözcükler vardı. Bunların birden fazla Türkçe sözcük kullanılarak karşılanması ise dizelerin gereğinden fazla uzamasına yol açabileceği nedeniyle uygun değildi. Bazı sözcüklerin karşılıklarını günümüzdeki yakın anlamları ile verdim; örneğin “atlas” yerine “ipek”, “kerpiç” yerine “tuğla” dedim. Birkaç dizeyi, anlatılmak istenileni tam olarak vurgulayabilmek için, asıl metinden az çok farklı şekilde çevirdim. Bunları yaparken hep bütünlükten yana oldum ve rubainin içeriğine aykırı bir iş yapmamaya özen gösterdim.

Rubai metinlerinde çok geçmesi nedeniyle çevirilerde de çokça geçen “felek” sözcüğü ile ilgili kısa bir açıklama yapmak isliyorum.

Nedir bu felek? Felek “gök” demektir. Çoğulu “eflâk” olmakla birlikte felek kelimesi de bu anlamda, “gökler” anlamında kullanılmıştır. Ama felek daha çok DÜNYA, ZAMAN, ŞANS, TALÎH, KADER anlamlarında kullanılmıştır. Bu nedenle felek sözcüğü hiçbir zaman Tanrı

anlamında algılanmamalıdır. Öyle olmasaydı “zalim felek”, “kahpe felek”, “kambur felek” gibi sözler söyleyebilir miydik?

*
* *

“Ömer Hayyâm’ın olanlar-olmayanlar” diye bir çalışma yapmaya hiç gerek görmeden daha çok sayıda rubaiyi çevirebilirdim. Ömer Hayyâm incelemecilerine göre Hayyâm rubailerinin sayısı yüz kadardır. En iyi Hayyâm incelemecilerinden biri olan Rus Zhukovski, Hayyâm’ın 83 gezgin (her yerde var olan) rubaisi olduğunu saptamıştır. Bu nedenle rubailerini çoğaltmayı hiçbir zaman düşünmedim ve istedim ki az ama öz olanla günümüzün bağnazlıktan, haksızlıktan, ezilmişlikten, umutsuzluktan bunalan insanına bir mesaj verebileyim.

Bir şiir, Ömer Hayyâm rubailerinde olduğu gibi yazılıp söylendiği dilin kuralları içerisinde en güzel şekilde söylenmiş olabilir. Ama onu başka bir dilin kuralları içerisinde söylemek, o dile uyarlamak ayrı bir iştir. Ömer Hayyâm rubailerini çevirirken buna büyük önem verdim ve hep “Hayyâm Türkçe söyleseydi bunları nasıl söylerdi?” diye düşündüm.

Suut Kemal Yetkin, “Bir Şiir Başka Bir Dile Çevrilebilir mi?” başlıklı deneme yazısında¹³ şöyle der: “Şiirde İç’in Dış’tan ayrılmadığı, özün biçimle var olduğu bir gerçek iken, hâlâ yabancı dillerden yapılagelen şiir çevirilerinde, söylenen şeyin söyleyişten ayrı olarak ele alındığını görmekteyiz. Şiiri sadece konuda, temada bulan bu yanlış anlayışın şiirle hiçbir ilgisi yoktur. Gerçek olan şudur ki söylenen ne olursa ol-

¹³ Suut Kemal Yetkin, *Şiir Üzerine Düşünceler*, Varlık yay., İst. 1969, s. 50-53.

sun şiir söyleyişsiz olmuyor.” Suut Kemal Yetkin, aynı başlık altındaki incelemesinin bir başka yerinde ise şöyle diyor: “Yabancı dille yazılmış bir şiiri Türkçe’ye çevirmek isteyen kimsenin herşeyden önce o şiiri yazan şairle uzun zaman düşüp kalkmış olması, onun o şiiri yazarken içinde bulunduğu havayı yaşamış olması gerekir. Başka bir deyişle bir şiiri çevirmek, onu yeniden yaratmak demektir.”

Son yıllarda Ömer Hayyâm rubailerini çevirenlerden kaçının bu satırlardan haberi vardır, bilmiyorum ama ben 1957-1958 yıllarında önünde oturmak suretiyle kendisini dinlemek mutluluğuna eriştiğim rahmetli öğretmenimin bu uyarılarına hep kulak verdim; Ömer Hayyâm rubailerini çevirirken özü (temayı) biçimle (söyleyişle) birlikte ele aldım ve birini diğerinden hiç ayırmadım. Ömer Hayyâm’la oturup kalktum.

Bu vesile ile, Ömer Hayyâm rubailerini çevirme çalışmalarım esnasında beni kabul etme inceliğini gösterecek yardımlarını esirgemeyen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı Profesör Sayın Mürsel Öztürk’e, değerli yardımcısı Doçent Dr. Derya Örs’e, bu çeviriyi yapıp yayımlamam konusunda başlangıçtan sona kadar beni destekleyerek sonuca ulaşmamda büyük payı olan çok sevgili kardeşim ve sınıf arkadaşım Tahsin Benli’ye en içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum.

14 Şubat 2006
Kadıköy, İstanbul

Ahmet KIRCA